

Sadržaj

PRVO POGLAVLJE

Pet tajni kapitala 9

DRUGO POGLAVLJE

Tajna podataka koji nedostaju 21

TREĆE POGLAVLJE

Tajna kapitala 45

ČETVRTO POGLAVLJE

Tajna političke svijesti 73

PETO POGLAVLJE

Lekcije iz američke povijesti koje nedostaju 105

ŠESTO POGLAVLJE

Tajna neuspjeha pravnog sustava 153

SEDMO POGLAVLJE

Umjesto zaključka 205

Zahvale 226

Dodatak 233

Kazalo 239

Pogovor (V. Veselica i S. Ravlić) 261

PRVO POGLAVLJE

Pet tajni kapitala

Ključni je problem ustanoviti zašto je taj sektor društva, koji ne bih oklijevao nazvati kapitalističkim, u prošlosti morao egzistirati kao pod staklenim zvonom, odvojen od ostatka; zašto nije bio u stanju proširiti se i zagospodariti čitavim društvom?...(Kako to da je) značajna akumulacija kapitala bila moguća samo u određenim sektorima, a ne u cjelokupnom tržišnom gospodarstvu toga vremena?

Fernand Braudel, *The Wheels of Commerce*

Trenutak najveće pobjede kapitalizma je trenutak u kojemu on proživljava krizu. Padom Berlinskog zida završilo je više od stoljeća dugog nadmetanje između kapitalizma i komunizma. Kapitalizam ostaje kao jedini mogući način racionalnog organiziranja suvremenog gospodarstva. U ovom trenutku u povijesti, niti jedna odgovorna zemlja nema izbora. Zahvaljujući tome, s različitim oduševljenjem, treći svijet i bivše komunističke zemlje uravnotežili su svoje proračune, smanjili dotacije, otvorili vrata inozemnim ulaganjima i ukinuli carinska ograničenja.

Njihovi naponi rezultirali su gorkim razočaranjem. Od Rusije do Venezuele, posljednjih pet godina bilo je vrijeme gospodarskih patnji, velikog pada prihoda, te zabrinutosti i gnjeva; odnosno, izraženo oštrim riječima malezijskog premijera Mahathir Mohamada, vrijeme "gladovanja, nemira i pljačke". U svojem nedavnom uvodniku *New York Times* kaže: "U većem dijelu svijeta, surovost tržišta, opreznost prema kapitalizmu i opasnost od nestabilnosti nametnuli su se umjesto onog tržišta koje je Zapad veličao neposredno nakon pobjede u

hladnom ratu.” Pobjeda kapitalizma samo na Zapadu mogla bi biti recept za gospodarsku i političku katastrofu.

Amerikancima, koji uživaju i mir i blagostanje, bilo je lako ignorirati previranje u drugim zemljama. Ta, kako bi kapitalizam mogao biti u nevolji kada se Dow-Jonesov prosjek penje više nego Sir Edmund Hillary? Amerikanci promatraju druge zemlje i vide napredak, iako je on polagan i neravnomjeran. Zar nije moguće pojesti Big Mac u Moskvi, pozajmiti video kasetu iz Blockbustera u Šangaju ili se priključiti na Internet u Caracasu?

Međutim, čak niti u Sjedinjenim Državama sposobnost predviđanja ne može potpuno zamrijeti. Amerikanci vide Kolumbiju koja je na rubu velikog građanskog rata između gerilaca koji trguju drogom i milicija koje provode represiju, vide nepopustljive buntovnike na meksičkome jugu, kao i otjecanje značajnog dijela silom održavanog azijskog gospodarskog rasta u korupciju i kaos. U Latinskoj Americi smanjuje se naklonost prema slobodnim tržištima: podrška koju je privatizaciji pružalo 46 posto stanovništva, pala je u svibnju 2000. godine na 36 posto. Najzloslutnije od svega je to što je ustanovljeno da u svim bivšim komunističkim zemljama kapitalizma nema dovoljno, te da osobe povezane sa starim režimom vrebaju priliku za povratak na vlast. Isto tako, neki Amerikanci svjesni su koji je jedan od uzroka njihovog više od deset godina dugog prosperiteta: što nesigurnije ostatak svijeta djeluje, to su američke dionice i obveznice privlačnije utočište za inozemni novac.

U zapadnim poslovnim krugovima raste zabrinutost da će neuspjeh većeg dijela ostatka svijeta u primjeni kapitalizma odvesti bogata gospodarstva u recesiju. Kako su milijuni ulagača na bolan način naučili, a nakon što su isparila sredstva koja su uložili u tržišta u nastajanju, globalizacija je dvosmjerna ulica: treći svijet i bivše komunističke zemlje možda ne mogu izbjeći utjecaju Zapada, no Zapad se također ne može osloboditi njih. Negativne reakcije na kapitalizam jačaju i u samim bogatim zemljama. Bez obzira na različite razloge prosvjeda, neredi za vrijeme zasjedanja Svjetske trgovinske organizacije u Seattleu u prosincu 1999. i oni za vrijeme zasjedanja MMF-a i Svjetske banke

u Washingtonu nekoliko mjeseci kasnije, istaknuli su gnjev koji širenje kapitalizma izaziva. Mnogi su se prisjetili upozorenja ekonomskog povjesničara Karla Polanyija da slobodna tržišta mogu doći u sukob s društvom i odvesti u fašizam. Japan prolazi kroz svoju najdulju gospodarsku krizu još od Velike ekonomske krize. Zapadni Europljani glasuju za političare koji im obećavaju “treći put,” koji odbacuje ono što jedan francuski bestseler naziva *L’Horreur Économique*.

Koliko god bili uznemirujući, ti su nagovještaji uzbune do sada samo potakli američke i europske vođe da ostatku svijeta ponavljaju jedne te iste zamorne lekcije: stabilizirajte valutu, izdržite, zanemarite nered zbog hrane i strpljivo čekajte povratak inozemnih ulagača.

Inozemna ulaganja su, naravno, vrlo dobra stvar. Što ih je više, to bolje. Stabilna valuta je također dobra, isto kao i slobodna trgovina, transparentno bankarstvo, privatizacija industrije u državnom vlasništvu i svaki drugi zapadni lijek. Pa ipak, neprekidno zaboravljamo da je globalni kapitalizam već bio iskušan. U Latinskoj Americi, na primjer, reforme s ciljem izgradnje kapitalističkog sustava iskušane su najmanje četiri puta nakon stjecanja neovisnosti od Španjolske dvadesetih godina devetnestog stoljeća. Nakon početne euforije, Latinoamerikanci su se svaki puta ponovno udaljili od politike kapitalizma i tržišnog gospodarstva. Jasno je da ti lijekovi nisu dovoljni. Zaista, toliko su nedostatni da se mogu smatrati gotovo nevažnima.

Kada ti lijekovi ne djeluju, zapadnjaci često optužuju narode trećeg svijeta za nedostatak poduzetničkog duha ili tržišne orijentacije, umjesto da preispitaju prikladnost lijekova. Ako im ne uspijeva napredovati usprkos svim tim odličnim savjetima, mora da s njima nešto nije u redu: propustili su protestantsku reformaciju, ili ih sputava europsko kolonijalno nasljeđe, ili im je kvocijent inteligencije prenizak. No, tvrdnja da se kulturom može objasniti uspješnost tako različitih dijelova svijeta kao što su to Japan, Švicarska i Kalifornija, te da se isto tako kulturom može objasniti relativno siromaštvo podjednako različitih dijelova svijeta poput Kine, Estonije i Baja Californije (Meksiko), više je nego bezdušna – ta je tvrdnja neuvjerljiva. Nejednaka raspodjela

bogatstva između Zapada i ostatka svijeta isuviše je velika da bi se mogla objasniti samo kulturom. Većina ljudi želi plodove kapitala – u tolikoj mjeri da mnogi, od Sanchezove djece do Hruščovljevog sina, hrle u zapadne zemlje.

Gradovi trećeg svijeta i bivših komunističkih zemalja vrve poduzetnicima. Ne možete proći srednjoistočnom tržnicom, prošetati latinoameričkim selom ili ući u moskovski taksi, a da netko s vama ne pokuša sklopiti neki posao. Stanovnici tih zemalja posjeduju talent, entuzijazam i zapanjujuću sposobnost da iscijede dobit iz praktički ničega. Oni su u stanju shvatiti i iskoristiti suvremenu tehnologiju. U suprotnom, američke se tvrtke ne bi borile za kontrolu nad neovlaštenim korištenjem svojih patenata u inozemstvu, niti bi američka vlada tako očajnički nastojala zadržati tehnologiju proizvodnje suvremenog naružanja podalje od zemalja trećeg svijeta. Tržište predstavlja staru i univerzalnu tradiciju: Krist je tjerao trgovce iz hrama još prije dvije tisuće godina, a Meksikanci su svoje proizvode prodavali na tržnicama prije Kolumbovog dolaska u Ameriku. No, ako stanovnici zemalja u tranziciji prema kapitalizmu nisu žaljenja vrijedni prosjaci, ako se ne nalaze u bezizlaznoj stupici beskorisnih metoda, te ako nisu nekritični zarobljenici disfunkcionalnih kultura, što to onda sprečava kapitalizam da im donese ono isto blagostanje koje je donio Zapadu? Zašto kapitalizam uspijeva samo na Zapadu, kao da se nalazi pod staklenim zvonom?

U ovoj knjizi namjeravam pokazati da je glavna prepreka koja sprečava ostatak svijeta u korištenju prednosti kapitalizma njegova nesposobnost da proizvede kapital. Kapital je sila koja podiže proizvodnost rada i stvara bogatstvo nacija. On je pokretačka snaga kapitalističkog sustava, osnova napretka, ono što siromašne zemlje svijeta izgleda ne mogu same proizvesti, ma koliko se njihovi stanovnici trsili u ostalim djelatnostima koje karakteriziraju kapitalističko gospodarstvo.

Također ću pokazati, uz pomoć činjenica i brojki koje smo moj istraživački tim i ja prikupili po brojnim ulicama i seoskim gospodarstvima

široj Azije, Afrike, Bliskog istoka i Latinske Amerike, da većina siromašnih već posjeduje sredstva potrebna za uspjeh kapitalizma. Siromašni štede, čak i u najsiromašnijim zemljama. Vrijednost uštedevine siromašnih je, u stvari, golema – četrdeset puta veća od sveukupne inozemne pomoći podijeljene u svijetu od 1945. godine. U Egiptu, na primjer, bogatstvo koje su siromašni nakupili pedeset pet je puta veće od iznosa sveukupnih izravnih inozemnih ulaganja ikada zabilježenih u toj zemlji, uključujući Sueski kanal i Asuansku branu. U Haitiju, najsiromašnijoj zemlji Latinske Amerike, siromašni raspolažu ukupnim sredstvima preko stotinu i pedeset puta većima od svih inozemnih ulaganja u Haiti od stjecanja neovisnosti od Francuske 1804. godine. Kada bi se Sjedinjene Države odlučile povisiti svoju pomoć stranim zemljama na razinu koju preporučaju Ujedinjeni narodi (0,7 posto nacionalnog dohotka), tada bi toj najbogatijoj zemlji svijeta bilo potrebno preko 150 godina da siromašnim zemljama svijeta isplate sredstva jednaka onima koja ovi već posjeduju.

No, oni ta sredstva čuvaju u pogrešnim oblicima: u vidu kuća izgrađenih na zemljištu s nejasnim pravom vlasništva, nezdruženih poduzeća s nedefiniranom odgovornošću, industrija smještenih izvan vidokruga financijera i ulagača. Kako pravo na tu imovinu nije na odgovarajući način dokumentirano, ta se sredstva ne mogu lako pretvoriti u kapital, njima se ne može trgovati izvan uskih lokalnih krugova gdje se ljudi međusobno poznaju i vjeruju jedni drugima, ne mogu se koristiti kao jamstvo za zajam, te se ne mogu upotrijebiti za financiranje investicija.

Nasuprot tome, na Zapadu svaka zemljišna čestica, svaka zgrada, svaki komad opreme ili zaliha robe predstavljena je na nekom vlasničkom dokumentu koji predočava vidljivi znak velikog skrivenog procesa koji sva tu imovinu povezuje s ostatkom gospodarstva. Zahvaljujući takvom načinu predstavljanja, imovina može voditi svoj tajni, usporedni život tijekom svojeg postojanja u materijalnom obliku. Može se koristiti kao jamstvo za kredit. Najznačajniji izvor sredstava za pokretanje nove tvrtke u Sjedinjenim Državama jest hipoteka na

kuću poduzetnika. Ta imovina također predstavlja vezu s vlasnikovom dosadašnjom kreditnom sposobnošću, pouzdanu adresu na kojoj se mogu naplatiti dugovi i prikupiti porezi, osnovu za stvaranje pouzdanih i univerzalnih komunalnih službi, te temelj za izdavanje vrijednosnica (poput hipotekarnih obveznica) koje se mogu reeskontirati i prodati na sekundarnim tržištima. Na taj način Zapad ubrizgava život u imovinu i postiže da ona stvara kapital.

Zemlje Trećeg svijeta i bivše komunističke zemlje nemaju taj način predstavljanja. Zahvaljujući tome, većina njih nema dovoljno kapitala, isto kao što ni neka tvrtka nema dovoljno kapitala kada izdaje manje vrijednosnica nego što to njezini prihodi i imovina dopuštaju. Poduzeća siromašnih u mnogome su nalik na korporacije koje nisu u mogućnosti izdati nove dionice ili obveznice radi novih ulaganja i financija. Bez predstavljanja, njihova je imovina mrtvi kapital.

Siromašno stanovništvo tih zemalja (pet šestina čovječanstva) posjeduje razne stvari, ali im nedostaje način predstavljanja svoje imovine i stvaranja kapitala. Imaju kuće, ali ne i pravo vlasništva; imaju usjeve, ali ne i potvrdu o vlasništvu; imaju poduzeća, ali ne i statut društva. Upravo nepostojanje tih osnovnih načina predstavljanja objašnjava zašto ljudi koji su prihvatili sve druge zapadne izume, od spajalice do nuklearnog reaktora, nisu u stanju proizvesti dovoljno kapitala za pokretanje njihovog vlastitog kapitalizma. To je tajna kapitala. Za njezino rješavanje potrebno je razumjeti zašto su zapadnjaci predstavljaajući svoju imovinu pomoću prava vlasništva bili sposobni vidjeti i izvući kapital iz nje.

Jedan od najvećih izazova za ljudski um je shvatiti i moći pristupiti stvarima za koje znamo da postoje, ali koje ne možemo vidjeti. Sve što je stvarno i korisno ne mora biti opipljivo i vidljivo. Vrijeme je, na primjer, stvarno, no s njime možemo učinkovito postupati samo ako ga predstavimo satom ili kalendarom. Tijekom povijesti ljudi su izumili sustave predstavljanja – pisanje, glazbene note, dvojno knjigovodstvo – koji omogućuju umu da pojmi ono što ljudske ruke ne mogu dotaći. Na isti su način veliki praktičari kapitalizma, od tvoraca integriranog

sustava prava vlasništva i korporativne dionice do Michaela Milkina, bili u stanju otkriti i izvući kapital tamo gdje su drugi vidjeli samo smeće. To su postigli smišljanjem novih načina predstavljanja nevidljivog potencijala je zaključan u imovini koju prikupljamo.

I u ovom ste trenutku okruženi valovima ukrajinske, kineske i brazilske televizije koje ne možete vidjeti. Isto ste tako okruženi i imovinom koja na nevidljivi način krije kapital. Iako su valovi ukrajinske televizije suviše slabi da biste ih mogli izravno osjetiti, uz pomoć televizijskog prijarnika možete ih dekodirati i na taj ih način vidjeti i čuti. Na isti se način i kapital može određenim procesom izvući iz imovine. No, samo je Zapad u posjedu procesa pretvaranja koji je potreban za preobrazbu nevidljivoga u vidljivo. Upravo ta nejednakost objašnjava zašto zapadne zemlje mogu stvoriti kapital, a zemlje Trećeg svijeta i bivše komunističke zemlje to ne mogu.

Odsutnost ovog procesa u siromašnijim područjima svijeta – gdje živi dvije trećine čovječanstva – nije posljedica nekakve zapadnjačke monopolističke urote. Prije je riječ o tome da zapadnjaci taj mehanizam u potpunosti uzimaju zdravo za gotovo, tako da su prestali biti svjesni njegovog postojanja. Iako je on golem, nitko ga ne vidi, uključujući Amerikance, Europljane i Japance, koji sve svoje bogatstvo duguju svojoj sposobnosti da ga upotrijebe. Radi se o implicitnoj pravnoj infrastrukturi skrivenoj duboko unutar njihovih vlasničkih sustava, od kojih pravo vlasništva predstavlja tek vrh ledenog brijega. Ostatak ledenog brijega predstavlja zamršeni proces koji su ljudi razvili, a koji preobražava sredstva i rad u kapital. Taj proces nije stvoren prema nekom nacrtu, niti je opisan u nekoj dobro opremljenoj brošuri. Njegovo je podrijetlo nejasno, a njegov značaj zakopan u ekonomskoj podsvijesti zapadnih kapitalističkih zemalja.

Kako li smo mogli nešto tako važno smetnuti s uma? Nerijetko znamo *kako* koristiti neke stvari, a da ne znamo *zašto* one funkcioniraju. Moreplovcima su upotrebljavali magnetski kompas mnogo prije nego li je postavljena zadovoljavajuća teorija magnetizma. Uzgajivači stoke posjedovali su praktično znanje iz genetike davno prije nego li

je Gregor Mendel objasnio genetička načela. Čak i danas, dok Zapad prosperira zahvaljujući obilnom kapitalu, razumiju li ljudi doista podrijetlo kapitala? Ako ne, uvijek postoji mogućnost da Zapad naškodi izvoru svoje vlastite snage. Isto tako, jasna predodžba o podrijetlu kapitala pripremit će Zapad da zaštiti sebe i ostatak svijeta u trenutku kada sadašnji prosperitet ustupi mjesto krizi koja će svakako doći. Tada će se ponovo začuti pitanje koje se uvijek postavlja prigodom međunarodnih kriza: Čijim će se novcem rješavati problem?

Do sada zapadnim zemljama nije smetalo da u potpunosti uzimaju svoj sustav proizvodnje kapitala zdravo za gotovo, te da ne dokumentiraju njegovu povijest. Tu je povijest potrebno proučiti. Ova knjiga predstavlja pokušaj ponovnog započinjanja istraživanja podrijetla kapitala, te objašnjavanja na koji način ispraviti gospodarske neuspjeha siromašnih zemalja. Ti neuspjesi nemaju nikakve veze s nedostacima u kulturnom ili genetičkom nasljeđu. Bi li ikome palo na pamet da postoje zajedničke “kulturne” osobine Latinoamerikanaca i Rusa? Pa ipak, tijekom posljednjeg desetljeća, otkako su oba ta dijela svijeta započela izgrađivati kapitalizam bez kapitala, oni dijele iste političke, socijalne i gospodarske probleme: uočljivu nejednakost, sivu ekonomiju, mafiju koja se širi, političku nestabilnost, bijeg kapitala, očito nepoštivanje zakona. Podrijetlo tih nevolja nije u pravoslavnim manastirima ili na stazama Inka.

No, bivše komunističke zemlje i Treći svijet nisu jedini koji su ikada patili od svih tih problema. Isto je vrijedilo i za Sjedinjene Države 1783. godine. Predsjednik George Washington žalio se na “bandite koji ... ubiru i koriste ono najbolje u zemlji, a na račun mnogih.” Ti su “banditi” bili naseljenici i mali nezakoniti poduzetnici koji su zauzimali zemlju koja nije bila njihovo vlasništvo. Slijedećih stotinu godina ti su se naseljenici borili da ostvare zakonito pravo na tu zemlju. I rudari su se borili za svoje parcele, jer su se zakoni o vlasništvu razlikovali od grada do grada i od jednog rudarskog naselja do drugog. Provođenje prava vlasništva stvorilo je takvu kaljužu socijalnih nemira i antagonizama širom mladih Sjedinjenih Država, da se 1820. godine

predsjednik Vrhovnog suda Joseph Story pitao hoće li pravnici ikada biti u stanju dovesti sve to u red. Zvuče li vam banditi, nezakoniti naseljenici i očito nepoštivanje zakona poznato? Amerikanci i Europljani govore drugim zemljama u svijetu “Morate biti sličniji nama”. A u stvari, te su zemlje vrlo slične Sjedinjenim Državama od prije stotinu godina, kada je i ta zemlja bila nerazvijena. Zapadni političari nekoć su se susretali s istim problemima s kojima se danas susreću vođe zemalja u razvoju i bivših komunističkih zemalja. No, njihovi nasljednici izgubili su dodir s danima kada pioniri koji su otvorili put na američki Zapad nisu imali dovoljno kapitala, jer su rijetko kada imali potvrdu o vlasništvu nad zemljom koju su naselili i nad robom koju su posjedovali; kada je Adam Smith obavljao svoju kupnju na crnim tržištima; kada su ulični dječaci po Engleskoj vadili novčiće koje su u mutnu Temzu bacali nasmijani turisti; kada su Jean-Baptiste Colbertovi tehnokrati pogubili 16.000 malih poduzetnika čiji je jedini zločin bio što su proizvodili i uvozili pamučnu odjeću u suprotnosti s kodeksima francuske industrije.

Ta prošlost predstavlja sadašnjost mnogih zemalja. Zapadne zemlje toliko su uspješno integrirale svoje siromašne slojeve u svoja gospodarstva, da su čak i zaboravile kako se to radilo, kako je stvaranje kapitala započelo u vrijeme kada se, po riječima američkog povjesničara Gordona Wooda, “u društvu i kulturi događalo nešto značajno što je oslobodilo aspiracije i energiju običnih ljudi kao nikada prije u američkoj povijesti.”¹ To “nešto značajno” bila je činjenica da su Amerikanci i Europljani bili blizu toga da uspostave opći i formalni zakon o vlasništvu, te da u okviru toga zakona izmisle proces pretvaranja koji će im omogućiti stvaranje kapitala. To je bio trenutak kada je Zapad prešao graničnu crtu iza koje je bio put prema uspješnom kapitalizmu – nakon što je ovaj prestao biti privatni klub i postao dostupan svima, nakon što su se “banditi” koji su ulijevali strah

¹ Gordon S. Wood, "Inventing American Capitalism," *New York Review of Books* (9. lipnja, 1994), str. 49.

Georgeu Washingtonu preobrazili u voljene pionire kojima se američka kultura danas divi.

* * *

Paradoks je koliko jasan, toliko i uznemirujući: kapitalu kao najbitnijem sastavnom dijelu zapadnog gospodarskog napretka posvećeno je najmanje pozornosti. Zanemarenost ga je obavila velom tajne – u stvari, nizom od pet tajni.

Tajna podataka koje nedostaju

Dobrotvorne organizacije u tolikoj mjeri naglašavaju jad i bespomoćnost siromašnih u svijetu, da nitko nije propisno dokumentirao njihovu sposobnost prikupljanja imovine. Tijekom pet godina, ja i stotinu mojih kolega iz šest različitih zemalja držali smo knjige zatvorenima i oči otvorenima – te smo prošli ulicama i selima četiriju kontinenta, brojeći koliko su najsiromašniji sektori društva uštedjeli. Ta je količina golema. No, najveći dio toga je mrtvi kapital.

Tajna kapitala

To je ključna tajna i glavni dio ove knjige. Kapital je tema koja fascinira mislioce tri posljednja stoljeća. Marx je rekao da morate nadići fiziku da biste dotakli “kokoš koja leže zlatna jaja”; Adam Smith je smatrao da je potrebno izgraditi “neku vrstu ceste u zraku” da biste dosegli istu tu kokoš. No, nitko nam nije rekao gdje se ta kokoš krije. Što je kapital, kako se proizvodi i u kakvom je odnosu prema novcu?

Tajna političke svijesti

Ako na svijetu ima toliko mrtvog kapitala, i to u rukama toliko velikog broja siromašnih, zašto onda države nisu pokušale iskoristiti to potencijalno bogatstvo? Jednostavno zato što su se dokazi o tome pojavili tek u posljednjih četrdeset godina, nakon što su milijarde ljudi širom svijeta zamijenile jednostavni život na selu složenijim životom u gradu.

Ta migracija u gradove ubrzo je podijelila radnu snagu u siromašnijim zemljama i pokrenula veliku industrijsko-trgovačku revoluciju, koja je nevjerojatno, praktički ignorirana.

Lekcije iz povijesti Sjedinjenih Država koje nedostaju

To što se događa u Trećem svijetu i bivšim komunističkim zemljama već se ranije dogodilo u Europi i Sjevernoj Americi. Na nesreću, neuspjeh tranzicije tolikih mnogih zemalja u kapitalizam hipnotizirao nas je u toj mjeri da smo zaboravili način na koji su uspješne kapitalističke zemlje to zapravo postigle. Godinama sam se susretao s tehnokratima i političarima razvijenih zemalja, od Aljaske to Tokija, no nisu mi znali odgovoriti. Bila je to tajna. Odgovor sam konačno pronašao u njihovim povijesnim udžbenicima, među kojima su najbolji primjer oni iz američke povijesti.

Tajna neuspjeha pravnog sustava: zašto zakon o vlasništvu ne funkcionira izvan Zapada

Da bi osigurale svojim građanima institucionalni okvir za stvaranje blagostanja, druge zemlje kopiraju zapadne zakone još od devetnaestog stoljeća. I danas nastavljaju s kopiranjem tih zakona, no to očito ne funkcionira. Većina građana još uvijek ne može zakonski pretvoriti svoju ušteđevinu u kapital. Zašto je to tako i što treba učiniti da bi zakon profunkcionirao – to ostaje tajna.

Rješavanje svake od ovih tajni tema je po jednog poglavlja u ovoj knjizi.

* * *

Sazrio je trenutak za rješavanje problema zašto je kapitalizam uspješan na Zapadu, a zakinje u praktično svim drugim dijelovima svijeta. Kako su sve naoko uvjerljive alternative kapitalizmu sada nestale, konačno smo u prilici proučavati kapital nepristrano i pomno.

DRUGO POGLAVLJE

Tajna podataka koji nedostaju

Ekonomija je s vremenom postala sve apstraktnija i odvojenija od događanja u stvarnom svijetu. Ekonomisti uglavnom ne proučavaju djelovanje stvarnih ekonomskih sustava. Oni o njima teoretiziraju. Kako engleski ekonomist Ely Devons jednom reče na nekom sastanku: “Kad bi ekonomisti odlučili proučavati konje, oni ih ne bi išli pogledati. Sjedili bi u svojim radnim sobama i pitali se: Što bih ja uradio da sam konj?”

Ronald H. Coase, *The Task of the Society*

Zamislite zemlju u kojoj nitko ne može ustanoviti što tko posjeduje, u kojoj je adrese teško provjeriti, ljude se ne može natjerati da plaćaju dugove, resursi se ne mogu pretvoriti u novac na praktičan način, vlasništvo se ne može podijeliti na dionice, opisi imovine nisu standardizirani i teško ih je usporediti, a pravila o imovini variraju od jedne do druge gradske četvrti, ili čak od ulice do ulice. Upravo ste zamislili život u nekoj zemlji u razvoju ili bivšoj komunističkoj zemlji; točnije rečeno, zamislili ste život 80 posto njezinog stanovništva, koji se razlikuje od života elite koja je prihvatila zapadnjački način života u onoj mjeri u kojoj se nekada razlikovao život crnih i bijelih Južnoafrikanaca u apartheidu.

Ta 80-postotna većina nije potpuno osiromašena, kako zapadnjaci to često zamišljaju. Unatoč svojem očitom siromaštvu, oni koji žive pod vrlo nepravednim režimima posjeduju daleko više nego što je bilo tko bio svjestan. Međutim, to što posjeduju nije predstavljeno na takav način da bi moglo stvoriti dodatnu vrijednost. Kad izađete iz hotela Nile Hilton u Kairu, vi ne napuštate svijet visoke tehnologije – svijet fakseva i ledomata, televizora i antibiotika. Stanovnici Kaira sve to i sami imaju na raspolaganju.

Ono što doista napuštate jest svijet pravno izvršivih transakcija vezanih uz vlasnička prava. Hipotekarni zajmovi i ustanovljive adrese koje služe za stvaranje dodatnog bogatstva nisu na raspolaganju čak ni onim stanovnicima Kaira koji će vam se vjerojatno učiniti prilično bogatima. Izvan Kaira, oni najsiromašniji među najsiromašnjima žive u području starih grobnica koje se naziva “gradom mrtvih”. No, gotovo cijeli Kairo je grad mrtvih – mrtvih kapitala, imovine koja se ne može maksimalno iskoristiti. Institucije koje kapitalu daju život, koje ljudima omogućuju osiguravanje interesa trećih strana radom i imovinom, ovdje ne postoje.

Da bi se razumjelo kako je to moguće, potrebno je osvrnuti se na devetnaesto stoljeće, kada su Sjedinjene Države iz vlastite divljine izgrađivale društvo. Sjedinjene Države su od Velike Britanije naslijedile ne samo njezin izuzetno složen zakon o zemlji, već i ogromni sustav darovanih zemljišta koja se preklapaju. Jedno te isto jutro zemlje moglo je pripadati jednom čovjeku koji ga je dobio u vidu darovnice britanske krune, drugom čovjeku koji tvrdi da ga je kupio od nekog indijanskog plemena i trećem čovjeku koji ga je prihvatio kao oblik isplate od strane državnog tijela, a da ga pri tom niti jedan od njih trojice možda nikada nije ni vidio. U međuvremenu, u zemlju su pristizali imigranti koji su obilježili svoje posjede, zaorali polja i izgradili domove, prenijeli zemlju i otvorili kredit davno prije nego što je država na njih prenijela bilo kakvo pravo da to mogu činiti. Bili su to dani pionira i “Divljeg zapada.” Jedan od razloga što je bio tako divlji je i to što su ti pioniri, većinom obični naseljenici, “inzistirali da je njihov rad, a ne formalne potvrde o vlasništvu ili proizvoljne međe, ono što toj zemlji daje vrijednost i uspostavlja vlasništvo nad njom.”¹ Vjerovali su da je zemlja njihova, zato što su je zauzeli, obradili i na njoj izgradili kuće. Državne i savezne vlasti nisu tako mislile. Poslale su vojsku koja je spalila farme i uništila zgrade. Naseljenici su uzvratili. Kad su vojnici otišli, naseljenici su sve ponovo izgradili i vratili se preživljavanju. U Trećem svijetu, ta prošlost predstavlja sadašnjost.

¹ Comments by the architect and urbanist Albert Mangonesi in *Cojunction*, br. 119, veljača-ožujak 1973, str. 11.

Revolucija iznenađenja

Prije 1950. godine, većina zemalja Trećeg svijeta bile su poljoprivredna društva u kojima bi se neki Europljanin iz osamnaestog stoljeća osjećao kao kod kuće. Većina ljudi obrađivala je zemlju koja je bila u vlasništvu nekolicine veleposjednika, od kojih su jedni bili domaći oligarsi, a drugi kolonijalni plantažeri. Gradovi nisu bili veliki i funkcionirali su više kao tržnice i luke nego kao industrijska središta; njima je upravljala malobrojna trgovačka elita koja je štitila svoje interese debelim omotačem zakona i pravila.

Nakon 1950, u Trećem svijetu je otpočela gospodarska revolucija slična društvenim i ekonomskim poremećajima u Europi devetnaestog stoljeća. Novi strojevi smanjili su potražnju za seoskom radnom snagom, isto kao što su i novi lijekovi i briga o javnom zdravlju smanjili stopu mortaliteta dojenčadi i produžili životni vijek. Uskoro su stotine tisuća ljudi novoizgrađenim cestama hrlile u gradove koje su tako zamamno opisivale novoosnovane radio postaje.

Gradsko stanovništvo počelo je ubrzano rasti. Samo u Kini je od 1979. godine preko 100 milijuna ljudi preselilo iz sela u grad. Stanovništvo šireg područja Port-au-Princea je između 1950. i 1988. poraslo s 140.000 na 1.550.000. Godine 1998. već je dosizalo 2.000.000. Skoro dvije trećine tih ljudi živi u sirotinjskim predgrađima. Ti su novi stanovnici gradova zabrinuli stručnjake već 1973. – mnogo prije negoli je počelo njihovo najveće doseljavanje. “Izgleda kao da se grad raspada”, napisao je jedan urbanist. “Nekontrolirana izgradnja, svugdje i na svaki način. Kanalizacija ne odvodi oborinske vode i svakodnevno se začeppljuje. Stanovništvo se koncentrira u točno određenim dijelovima gdje nema sanitarne infrastrukture... Pločnike Avenije Dessalines bukvalno su okupirali sitni trgovci... U ovome se gradu više ne može živjeti.”²

² Leonard J. Rolfes, Jr. "The Struggle for Private Land Right in Russia", *Economic Reform Today*, br. 1, 1996, str. 12.